

OPDRAGELSE TIL MENNESKE ELLER TIL SAMFUNDSBORGER?

Emiles fadder. Immanuel Kants forgænger. Den frie opdragelses fremmeste figur. **En af pædagogikkens store inspirationskilder fylder 300 år.** Filosof JØRGEN HUGGLER skriver i Asterisk-kommentaren, hvorfor JEAN-JACQUES ROUSSEAU stadig er interessant – og besværlig.

Af JØRGEN HUGGLER

Rousseau fylder 300 år, stadig inspirerende og uhåndterlig. Hans fokus på barndommen, hans fantastiske eksempler, hvor han viser vejen fra anskuelse til nuanceret forståelse, fx af hvordan oplevelsen af lysets brydning gennem nøje iagttagelse og omhyggeligt udtænkte variationer kunne gøres mest lærerig, er forbilledlig didaktik. Men det er først og fremmest hans dybsindige, tvetydige menneskesyn, der har fået pædagogikkens berømteste praktikere fra Pestalozzi til Dewey til gang på gang at vende tilbage til hans forfatterskab. Den moderne opfattelse af historien som menneskenes værk og fremtiden som noget, vi ikke kender, formuleredes af ham og hans samtid. Men han vægrede sig ved dette perspektiv. Det rigtige liv, han søgte efter, er styret af »evige love«.

I 1762, hvor Rousseau som 50-årig udgav to af sine hovedværker, *Émile eller Om opdragelsen* og *Om samfundspagten*, skildrer han i et brev sin utilpashed, sin bitterhed, fortvivlelse og foragt for sin tid og sine samtidige. Deres lette, civiliserede omgangsformer er kommet til at plage ham og får ham til at hensætte sig i en anden verden, han skaber med sin fantasi og tænkekraft. Rousseau spørger, om vi har glemt, hvad det er at være et menneske – om vi, som jo er civiliserede, i de forestillinger vi gør os om det naturlige menneske, overho-

vedet er i stand til at skelne mellem, hvad samfundet har gjort mennesket til, og hvad mennesket er i sig selv. Til at finde et svar regner han det således for håbløst at gå ud fra historiske og etnologiske data. Han foretrækker at søge ind i sig selv og overveje sine egne erfaringer. Forfatterens liv og værk kan derfor være svære at adskille, selv om de svar, der stiles mod, har form af principielle overvejelser.

Forfatterskabet indeholder romaner og afhandlinger i en kompliceret blanding. Dets modsigelser kalder på fortolkning og kritik. Ofte synes Rousseau at tvivle på enhver mulighed for at kunne leve virkelig menneskeligt sammen med andre. Hvis mennesket nedbrydes ved at leve sammen med andre, hvordan skal vi da tænke os, at det ikke sker? Han giver en voldsom løsning på det problem: i afhandlingen *Om samfundspagten* skildrer han et samfund baseret på *folkesuveræniteten*. Centralt for dette er en normativ, samfundsmæssig *almenvilje*, en fælles vilje, der kun har det almene vel som rettesnor. Men Rousseau har også helt andre løsningsforsøg: Det pædagogiske hovedværk, romanen *Émile*, er individorienteret i den strenge betydning, at det udelukkes, at drengen Emile på en gang kan dannes til menneske og til borger. Der er tale om et *enten-eller*. Man må vælge mellem, om man vil opdrage et menneske eller en undersåt. Ud fra et opdragelsesperspektiv er valget klart: man må opdrage et menneske. De samfund, der eksisterer, deres institutioner og

såkaldte borgere kan man ikke bygge videre på. Derfor opdrages Emile af en opdrager (eller lærer) uden for det almindelige samfund.

*

Romanen *Émile* er en undersøgelse af, hvilken opdragelse der kan give et menneske integritet og en selvstændig dømmekraft. Rousseaus antropologi regner mennesket for aktivt, både i forbindelse med dets erkendelse og dets villen. Det adskiller sig fra dyrene ved en mulighed for at udvikle sig (*perfectibilité*), men denne åbne dannelsesmulighed er på én gang årsagen til dets fordærv og dets mulige redning. Romanen viser i fiktiv form pædagogikkens muligheder, men også nogle af dens afgrundsdybe farer.

Lidenskaberne er centrale. Hvordan et menneske kan få en opvækst, der vil lære det at leve med sine lidenskaber? Mennesket er af naturen udrustet med en godartet *selvkærlighed*; det foretrækker lyst frem for smerte. Men samlivet med andre får det til at sammenligne sig med disse. Dette afføder egentlige laster: Selvkærligheden bliver til *egenkærlighed*, til egoisme og forfængelighed. Samtidig udsættes barnet i livet med andre mennesker for at blive påduttet behov og lyster – og tanker – som slet ikke er dets egne, eller som det endnu ikke er modent til, og som måske er uden hold i virkeligheden. Sprogets og fiktionens verden er en farlig verden. Barnet skal lære af sine egne erfaringer, ikke gives løsninger, som det blot overtager, uprøvede, fra andre. Det skal gennem modstand og møje udvikle sin karakter og viden, så det kan dømme selv og vælge selv. Dette kræver en pædagogik tilpasset dets udvikling, som på en gennemtænkt måde giver det muligheden for et udviklende forløb af erfaringer.

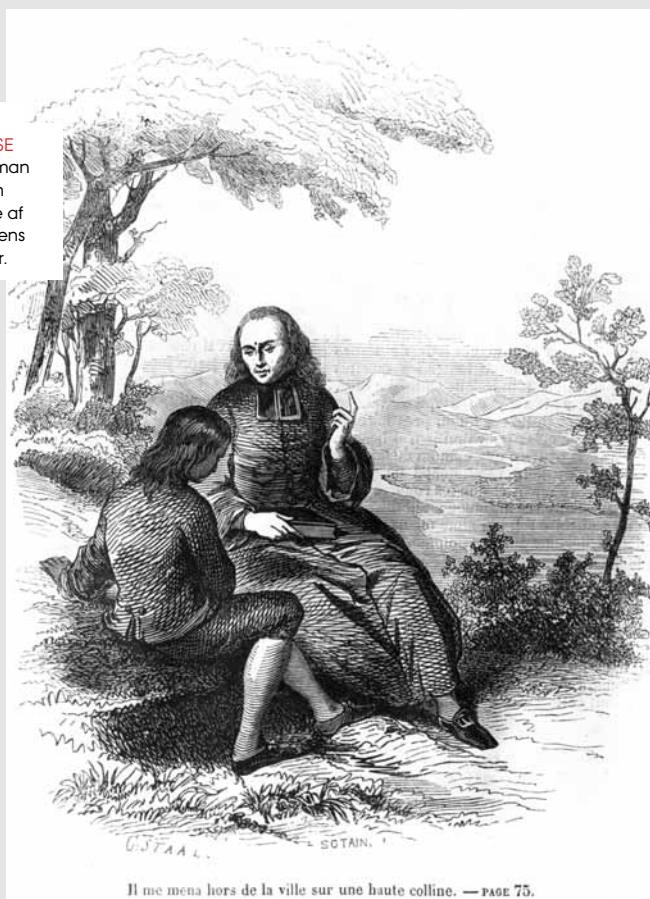
Romanen skildrer opdragelsen af Emile i en række aldersbestemte faser. I de første bringes han ved opdragerens skjulte medvirken i en række erfaringsudviklende situationer, hvor han tvinges til selv at observere og gøre sig tanker om sammenhænge og årsager. Det gælder om at opøve hans egne kræfter og sanser. Der er ikke tale om hastig påfyldning i denne *negative* opdragelse. Det drejer sig for opdrageren om at finde det rette øjeblik. Travlt er der til gengæld i den *positive* opdragelse: i alderen mellem 12 og 15 år er Emile moden til og har lyst til at tilegne sig en vidunderlig mængde kundskaber, for derefter at komme til livets store spørgsmål om samvittighed, godt og ondt og religion. Også samfundslære og rejser bliver det til – Emile erfarer ved selvsyn de europæiske samfunds forskellige politiske indretning. Ved hjemkomsten kan læreren ikke nære sig for at kommentere, at han på forhånd kunne have fortalt, at kun de

Et il aime fort les bons fruits, les bons légumes, la bonne crème, et... — PAGE 51.

OPDRAGELSE
Rousseaus roman
Émile er en
undersøgelse af
pædagogikkens
muligheder.

Il me mena hors de la ville sur une haute colline. — PAGE 75.

evige love, som samvittigheden og fornuften har indskrevet i Emiles hjerte, dur til noget. Denne bemærkning bekræfter, at opdragelsen ud fra lærerens blik ikke har haft dannelsen af en borger i et bestemt politisk samfund som mål. Målet er at uddanne det autonome, moralsk myndige menneske.

Romanformen stiller spørgsmål til opdragerens forståelse, intentioner, ærlighed, virke og kærlighed til barnet. Læreren, der kaldes Jean-Jacques, er en ingeniør, men tvivlsom figur i romanen. Bedst som læseren tror, at Emiles opdragelse vist omsider er færdig, giver Emiles forestående bryllupsnat med Sophie læreren ny anledning til et pædagogisk foredrag, så ægteskabet kan blive stabilt og lykkeligt!

*

I *Om samfundspagten* fremhæver Rousseau, at mennesket ikke har politisk frihed andet end som *aktivt medlovgivende borger*. Det kommer dermed til at have to roller, på den ene side som *borger* og del af den suveræne lovgivende magt, på den anden side som *undersåt* undergivet loven. Rousseaus samfundskontraktstat stiller selv vidtgående krav til opdragelse og på nogle punkter også til religion: Samfundets grundvold ligger ikke i de positive love, men i en fælles ethos indgraveret i borgernes hjerter,

siger Rousseau i *Om samfundspagten*. Emile, derimod, skal blive så godt et menneske, at han kan leve rigtigt blandt dårer og uden at fordærves af dårlige ydre love. Er han det frie menneske, der kan forene det at være del af den politiske suverænitet med at være lovlydig undersåt? Er han den, der er i stand til at finde svar på, hvordan fremtidens samfund skal være? Er han bare et menneske, der kan være forælderrollen voksen?

Ikke underligt bærer den måske vigtigste tolkning af Rousseaus forfatterskab (Ernst Cassirer 1932) titlen: *Das Problem Jean Jacques Rousseau* – dvs. »problemet Rousseau«. Cassirer forsøger sig med en kantiansk tolkning. Han skildrer Rousseau som Immanuel Kants forgænger både med hensyn til opfattelsen af erkendelsen og moralen. Ingen prioritering af individuel vilkårlighed, men bifald af pligt og lov gennem selvstændigt vundet indsigt. Drengen Emile skal gøres immun mod den eksisterende elendighed og ad den vej kunne bidrage til at føre frem til det retssamfund, hvis principper drøftes i *Om samfundspagten*. En indvending mod denne tolkning er, at Kant skelnede mellem på den ene side kulturens og politikens sfære og på den anden side moralens verden. Dette tillod en *politisk-*

institutionel udvikling, som lå Rousseau fjernt. Han var dybt skeptisk over for de historiske stater, men hans egne forestillinger om en legitim politisk magt baseret på folkesuverænitet synes at gøre staten og dens virksomhed grænseløs. Det rigtige samfund er så rigtigt, at man må tage alle konsekvenser med, og dét levner ikke plads til legitim dissens. Ikke at Rousseau tildækker forskellen mellem den ideelle almenvilje og den faktiske politiske viljesdannelse, men han konstruerer samfundet til at modvirke uenighed, ikke til at have denne som drivkraft. Politiske undervisningssystemer strider mod opdragelsen af Emile. Dilemmaet, om mennesket skal opdrages til samfundsborger eller til menneske, har hos Rousseau fundet en kompromisløs formulering. ■

JØRGEN HUGLER

Filosof, lektor ved Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet. Han er redaktør af det nye tidsskrift *Studier i Pædagogisk Filosofi*. Andet nummer med temaet Jean-Jacques Rousseau udkommer sidst i 2012.